

GYVIEJI ARCHYVAI

Aloyzas TENDZEGOLSKIS

Ambicingas viso gyvenimo pomėgis

Iš būsimos knygos „Naujoji aforistika“

Nei kraštų, nei vidurio

Man aforistikos įdomybės užgniauzdavo kvapą, bet kaip jų nematė mūsų literatūros specialistai? Kokie protingi žodžio nepratariantys kritikai! Jie mano, kad aforistika jiems apskritai nepriklauso.

Ilgai apie aforistiką nieko negirdėdamas ir negalėdamas pats pasakyti, pradėjau apie ją rašyti. Yra daug knygų, patariančių, kaip rašyti romanus, o aforizmų rašyti niekas nemoko. Netgi mokykla. Joks vadovėlis.

Tačiau kaip aiškinti reikalą, apie kurį niekas nieko nežino. Kai nematyti nei kraštų, nei vidurio. Nuo kurios vietos pradėti?

Ko nepriima aforizmas

Niekas iš mūsų naujųjų aforistų nerašė pasakėčių. Aš galvoju: kodėl? Rodos, Ezopo kalba tiko valdžiai kritikuoti.

Bet aforizmas nepriima nei politikos, nei didaktikos. Mintis privalo ne politikuoti, o reikšti atradimą. Pvz., Hipokrato aforizmas: „Niekada nedirbk alkanas“.

Aforistiškai skamba lietuvių liaudies patarlė „Auksinis plakutas ir geležines lubas prakala“. Gali atrodyti, kad ji kalba apie sovietinius laikus. Ne, ši patarlė užrašyta 1932 m. Marijampolėje. Vadinasi, byloja apie visus laikus. Tikras aforizmas.

Be kartonių

Universitete teatro dėstytoja Petrė Česnulevičiūtė paliepė mums atmintinai išmokyti kurį nors S. Nėries eilėraščių. Poete žavėjau ir visą vakarą varčiau jos poezijos tomelį, tačiau tinkamo eilėraščio neišsirinkau. Kitą dieną pasiaiškinau:

– Neradau. Nemėgstu, kai žodis kartojasi...

Dėstytoja supračiai tylėjo: gal išvelgė aforizmų poveikį?.. Bet man anaipol neatrodė, kad, pavyzdžiui, liaudies daina „Ko liūdi, berželi, ko liūdi...“ daugiažodžiauja...

Aforizmo mįslė

Vaikystėje pastebėjau, kad posakis yra geras daikčiukas: gali atstoti keiksmazodį ar akmenį. Vėliau patyriau: nėra pono, kurio neįveiktų patarlė. Galvon lindo mokslinis klausimas: kas sugyvina abstrakčią mintį?

Aforizmo mįslės mane iškankino kaip kažkada Darviną povo plunksnos – kam jos? Tik čia priešingas reiškinys: aforizmas nemėgsta jokių plunksnų. Akivaizdu, kad tam tikrais atvejais vienas sakinius pasako daugiau negu trys! Kam gyvą per amžius išlaikė Sokrato posakį „Žinau, kad nieko nežinau“?

O šiuolaikinis Amerikos aforizmų tyrinėtojas Andrew Hui garsiojoje esė „Aforizmų teorija“ (2019 m.) rašo, kad „aforizmas turi būti visiškai izoliuotas nuo likusiojo pasaulio lyg miniatiūrinis meno kūrinys ir nepriklausomas kaip ežys“.

Pasirodo, pasaulis kelia tokius klausimus, kurių Lietuvoje niekas nė nejudina.

O pasaulio aforistika kilo iš kuklaus Hipokrato posakio: „Gamta gydo, daktaras budi“.

Kremliaus kilpa

Nesupratome Maskvos priesako: „Lietuva laisva, tačiau Tarybų Sąjungos sudėtyje“. Šio keisto šūkio aiškinti į Vilnių vienas po kito atvykdavo TSKP CK sekretoriai (viešėjo ir Gorbačiovas).

Mūsų neįtikiną, svečiai žadėdavo, kad „atvyks stambūs teisininkai“ („крупные юристы“ – rus.). Bet niekas nesuprato Kremliaus posakio „Lietuva laisva, tačiau Tarybų Sąjungos sudėtyje“. Tai buvo tik nauja Kremliaus kilpa!

Greitai Tarybų Sąjunga sugriuvo, ir neliko iš jos nieko, tik seni teisininkai.

Šuliniai be rentinio

Sunku patikėti, bet nepriklausomybės metais vieną po kito parašiau du aforistinius romanus: „Kančios, arba Mykolas ieško tiesos“ ir „Aistros“. Dar ir dabar netikiu, kad tai įmanoma. Tarsi kažką prasimaniau iš fantastikos srities: sujungiau priešingus žanrus – aforizmus ir epą.

Antrasis romanas, lyg mirksėdamas, klausė pirmojo: ar tai iš tikrųjų įmanoma? Ar eksperimentas pasiteisino? Ir viename, ir kitame man buvo sunkiausia būtinus romano elementus – siužetą ir charakterius – natūraliai perteikti aforistine kalba, o romaną „Kančios“, kad posakiai geriau skambėtų, – dar ir sueiliuoti, kaip kad labai dažnai eiliuojamos patarlės.

Bet štai pagaliau užbaigęs „Aistras“, antrą kartą pats sau ištariau: parašiau!

Niekas tų romanų nėra nei gyręs, nei peikęs. Literatūros žmonės buvo užsiėmę savimi ir sparčiai vaikščiojo įprastais keliais, žiūrėdami, kad tik neatsimuštų vienas į kitą. Iš tolo aforistiniai romanai nebuvo matomi kaip šuliniai be rentinio. Tiesa, vienas kritikas pokalbyje apie „Kančias“ papriekaištavo, kad konfliktui pasirinktos per menkos blogio formos (administracinės suktybės) – pašalpų mokėjimas vestuvių ir kelionių progomis, pažeidžiant Vyriausybės nutarimą. Aforizmai dvelkė naujove. Lietuvoje plėtojosi grafomanija, ir aš norėjau sukurti tai, ko literatūroje dar nebuvo. Gal net užsimojau per daug.

Žvilgtelkime į romano „Kančios“ siužetą. Jo karštį sudaro tai, kad valdybos savanaudžiai ir apgavikai jauna valstybę, vos besilaikančią ant kojų, alina taip, kaip anksčiau ją alino okupaciniai valdininkai. Romano herojus Mykolas negali sutramdyti savo pilietinių jausmų: laisvės pagautas, viešai rėžia administratoriui į akis teisybę dėl fabrikuojamų pašalpų, už ką šis jį pašalina iš darbo.

Kolektyvas stoja ginti ne bendradarbio, bet administratoriaus. Visus vilioja numatomos pašalpos pagal Vyriausybės nutarimą*, kurio sakinyje „Pašalpos mokamos gaisro, potvynio ir kitais atvejais“ praleistas žodis „nelaimių“ (gal netgi tyčia).

Ir kiekvienas Mykolui įrodinėja, kad pašalpos žmonėms naudingos. Herojui belieka pasitraukti į nuošalę ir dūsauti:

„Jei skęstų žemė blogyje,
Išlikty demagogija!“

Herojų gaivina tik paradoksai:

„Kaip gera pašalpa ištis
Gaut per asmenines šventes!..“

(Knygos pradžioje pažymėta, kad tai atodūsių romanas.)

Netekęs darbo ir susipykęs su artimaisiais, Mykolas apsigyvena namo rūsyje, karčiai juokaudamas ir galąsdamas autoironiją:

„Stebuklą kambarį nuomou –
Be patogumų ir pavojų...“

„O, bus atodūšiai tvirti
Ant rūšio plokštės iškalti!..“

Be abejo, rūšys mūsų herojui reikalingas tiek, kiek Diogenui statinė. Mykolas vienatvėje užsirašinėja aforistines mintis:

„Kad niekas nepažemintų,
Turi įlįsti žemėn tu!..“

Seni įstatymai negalioja, beliko sena dvasia:

„Taip mokykla laidas išugdė,
Kad neišsės melų bedugnė...“

„Kad pasirodytum gerai,
Turi gyventi nedorai!..“

„Valdžia su sąžine nežais,
Nes gresia užsikrest nežais...“

Žinoma, negaliu „Kančių“ įvertinti nė aš pats – tik apibūdinti. Jau Mykolą slegia ne tiek pačios pašalpos, kiek vieninga išdavystė. Romanas baigiasi tragiškai.

Būgštavau, kad eksperimentai su teigiamu herojumi man gali baigtis nesėkme. Juk tai aforistika. Tarsi kas sumanytų aikštės vidury iškasti duobę, neturėdamas jokių įrankių ir patirties. Praeiviai atsiliėps: o kam tai?..

Norėčiau kiek plačiau pacituoti „Kančių“ romano „Leidėjų žodį“:

„Knyga neįprasta, tarsi atėjusi iš kitos pusės. Dažnas nustebęs:
teiginiai, frazės... Bet netrukus pajus visumą – patį Mykolą.
Nelengva nusakyti kūrinio žanrą.“

Kūrinys neturi nieko bendra su šiuolaikine lietuvių poezija; eiliuotoji kalba čia pasitelkta kitais sumetimais; ji paprasta kaip vaikų skaičiuotė.

Nejučia prisimename eiliuotas patarles, priežodžius ir mįsles (pavyzdžiui, „Kol saulė patekės, rasa akis išės“, „Atnešė grūdą, išnešė pūdą“, „Vasarą molis, žiemą brolis“) – kodėl liaudis taip dažnai savo posakius eiliuoja?

Šiame kūrinys siekiama nelengvo dalyko – eiliuotomis frazėmis (ir nuostabomis) atskleisti sudėtingą charakterį, aštrų konfliktą, dramatišką šiuolaikinio gyvenimo istoriją, t. y. kuriamas eiliuotas

...

...

...

aforistinio stiliaus romanas.

Ivairius kasdienybės prieštaravimus aprėpti – erdves ir ankštumas suvienyti – užsimojo mažasis atodūsis! (Ar atodūsių principas čia neveikia tiksliai – kaip Rubiko kubelis?..)

Atrodo, kad eilutėse retkarčiais suskamba tolimas didaktiškas šviečiamojo amžiaus (Donelaičio) balsas, nepastebimai susiliedamas su antiklos motyvais, romantizmo aidais ir mūsų laikų pašaipą bei tragikomiškomis gaidomis..

Tai tik keletas spėlionių. O užuominos į senuosius laikus neturėtų gerbiamojo skaitytojo išgąsdinti: knygoje jam negresia jokia sangrūda ar painiava.

Kūrinys vientisas, nors jame bylot apie šių dienų Lietuvą pašaukti visi žanrai, būdai ir amžiai..“

O kaip kitaip, be aforizmų, galėjau papasakoti šiuos tragiškus mūsų laikų įvykius? Tradiiciškai? Moderniai?..

Siekiau, kad skirtingos meno prigimtys nežalotų viena kitos: aforizmai, išlaikydami savo apibendrinamąją jėgą, turėjo tuo pat metu sudaryti siužetą, intrigą, konfliktą, įtampą, kulminaciją ir kt.

Antrasis romanas aforistiškesnis ir santūresnis, tačiau taip pat aktualus. „Kančias“ išleido leidykla „Margi raštai“ (2009 m.), „Aistras“ – Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla (2014 m.). Abi knygos mane nudžiugino savo išvaizda, kūrybišku dailininkų darbu: „Kančias“ apipavidalino Aurelijus Petrikauškas, „Aistras“ – Deimantė Rybakovienė. Nė nesapnavau, kad jos galėtų išeiti tokios malonios, nors ir keliančios šurpius dabartinės Lietuvos moralės vaizdus.

Antrojo romano paantraštė – „Iš laišku draugui“: jame piešiami du skirtingi charakteriai – siuntėjo ir gavėjo. Tačiau ant viršelio užrašyta: aforizmai.

Netikusių romanų, manau, šios leidyklos nė nebūtų priėmusios. Abi rimtos: „Margi raštai“ leido filosofinę literatūrą (būtent ši leidyklos ypatybė mane ir patraukė, redaktorius – Antanas Rybelis), o Lietuvos rašytojų sąjungos leidyklą apibūdina pats jos statusas. Mano aforistinius romanus ir viena, ir kita priėmė iškart. „Aistrų“ redaktorius Valentinas Sventickas pasirūpino lakoniška įžanga – Leidėjų žodeliu „Apie autorių ir knygą“. Jame rašoma: „Šios aforizmų knygos skaitytojai netruks suvokti jos išskirtinumą... Romane galima net įsivaizduoti pasakotojo ir veikėjo santykius bei pastarojo autobiografiją: nuo mąslaus ir jausmingo jaunuolio iki aukšto pareigūno, žlugdomo tų „aukštumų“. Trys knygos skyriai perteikia tokią veiksmo tėkmę“.

Įžangėlės pabaigoje leidėjai priduria: „Mintys, sutelktos į šią knygą, gali būti skaitomos ir kaip atskiros sentencijos – jų čia 550, ir kaip tam tikro siužeto dalyvės. Visgi geriausiai – ir vienaip, ir kitaip, kartu.“

Jungti aforizmus ir siužetus bandė ne vienas šio žanro autorius. Aš norėjau įgyvendinti bandymą iki galo. Laiko neskaičiau, bet romanus rašiau po keletą metų. Ir štai ant stalo dvi naujos knygos – atrodo, naujos visais požiūriais.

Abu romanai turi tą patį tikslą: iškart byloti ir frazėmis, ir siužetu, kuris sudaro kūrinio nuotaiką ir stiprina teiginių įtaigą.

Kolektyvinė moralė, „Kančiose“ užvaldžiusi visus bendradarbius ir visame mieste paskleidusi gandus apie nesugyvenamą Mykolo būdą ir charakterį, užkirto jam kelius susirasti kitą darbą.

Ilgainiui apmaudas išsekino Mykolą, ir jam vienažodžiai iškritė iš rankos pieštukas.

Šurpiais vaizdais apgautas frazės turėjo krėsti skaitytoją.

Aforizmai – toks žanras, kad šiuos prisiminimus man maga sieti su naujais savo tyrinėjimais.